

Чингиз АЙТМАТОВ

БЎТАКЎЗ

Қисса

Биринчи боб

Булоқдан эндигина ярим челақ сув олган ҳам эдим-ки, дашт бўйлаб кучли қийқирик янгради:

— Ҳе-ей-ей! Академик, тумшуғинга туширама-ан!

Мен кулоғимни динг қилиб, тошдай қотиб турардим. Аслида исмим Камол, бу ерда Академик деб лақаб қўйишган эди. Ҳа, ўйлаганимдай бўлиб чиқди. Нариги томондан тракторнинг «тир-р» этган овози эшитилмасди. Тумшуғимга туширмоқчи бўлган одам ўша, Абубакир. У яна дағдаға солиб роса сўкадиган бўлди-да, ҳатто мушт кўтаришдан ҳам қайтмайдиганлардан у. Сув етказиб беришга улгура олмаяпман, тракторлар иккита, мен бўлсам якка ўзим. Шунга қарамай, манови якка от-аравада уларга сув ҳам, ёнилғи ҳам, мой ҳам, яна бошқа бало-баттарларни етказиб беришим керак. Тракторлар бўлса бу атропода якка-ю ягона ҳисобланган булоқдан тобора узоқлашиб борарди. Улар ёнилғи цистерналари сақланадиган бирдан-бир шийпонимиздан борган сайин олислашиб кетмоқда. Шийпонни яқинроққа кўчиришга уриниб кўрдик, аммо қаёқда дейсиз, у ҳам сув билан боғлиқда. Абубакирга ўхшаганлар бўлса буни тушунишни истамайди: «Тумшуғинга соламан! — деб бақиргани-бақирган. — Менинг бу ерда оғзидан сўлаги оқиб юрган ландавур студентни деб бекорга вақт ўтказишга тоқатим йўқ», — дейди.

Мен эса у ўйлагандек студент ҳам эмасман. Ҳатто институтга киришни хаёлимга ҳам келтирмаганман. Мактабни тугатишим биланоқ шу ерга — Анорхой даштига келган эдим. Бизни бу томонга юбораётганларида мажлисда ҳаммамизни, шу жумладан мени ҳам: «Қўриқ ерларни забт этувчи донгдорлар, янги ўлкаларни кашф этувчи кўрқмас ташаббускорлар!» деб аташган эди. Дастлаб шунақа эдик, энди-чи?.. Айтишга ҳам уяласан киши: «Академик». Бу лақабни менга Абубакир қўйган. Бунга ўзим айбдорман. Кўнглимдагини яшира олмайман, худди ёш боладек ўз-ўзимга гапириб, хаёлларга берилиб кетаман, кейин одамлар мендан кулиб юришади. Лекин улар бунинг учун мен эмас, мендан кўпроқ тарих ўқитувчимиз, ўлкашунос Олдиёров айбдор эканини билсалар эди... Шу ўқитувчимизнинг гапига кириб, энди роса таъзимни еяпман...

Шу аснода, бочкани тўлдирмасданоқ сойлик бўйлаб йўлга тушдим. Аслини айтганда, бу ерларда сира йўл бўлмаган. Бу ёлғизоёқ йўлни ҳам аравада қатнайвериб, ўзим очганман.

Қорамтир, кенг дала этагида трактор турибди. Унинг кабинаси устида Абубакир ўтирибди. У ҳавода муштини ўйнатиб, ҳамон мени сўқар, гўрдан олиб, гўрга тикарди.

Мен отга қамчи босдим. Бочкада сув чайқалиб елкамга сачрар, аммо мен буни писанд қилмай, отни баттар қамчилар эдим. Абубакир ҳозир таъзимни берса керак. Бу ерга юборишларини ўзим илтимос қилганман. Ҳеч ким мени мажбур этгани йўқ. Бошқа йигит-қизлар Қозоғистонга, газеталарда ёзилаётган ҳақиқий кўриқ ерларга кетишган. Мен бўлсам бир ўзим Анорхой даштига келибман. Бу ерда шу йил баҳорда биринчи марта иш бошладилар. Шунда ҳам атиги иккита трактор билан ишга киришилди. Ўтган йили агроном Сорокин — у бу ерда ҳаммамизнинг бошлиғимиз ҳисобланади — бир ерга баҳори арпа экиб, синаб кўрган экан.

Айтишларига қараганда, ҳосил ёмон бўлмабди. Агар иш шу зайлда давом этса, эҳтимол Анорхой даштида ем-хашак масаласини ҳал қилиш мумкин бўлиб қолар.

Бироқ ҳозирча эҳтиёткорлик билан иш кўриш керак. Анорхой саратонда қақраб кетади: ҳатто тиканлар ҳам турган жойида қовжираб қолади. Эрта кузда мол-ларини шу ерга қишлоғга ҳайдаб келган колхозлар эса ҳали экиш-тикишни бошламай «қани кўрайлик-чи, бошқалар нима қиларкин», деб кутиб турадилар. Бу-нинг устига, биз бу ерда озмиз, бор-йўғи: икки тракторчи, икки прицеппчи, ошпаз аёл, сув ташувчи, яъни мен ва агроном Сорокин. Кўриқ ерларни забт этувчилар армияси мана шулардан иборат. Ким билсин, эҳтимол бизнинг ҳақимизда ҳеч нарса билмас, биз ҳам оламда нималар бўлаётганидан беҳабармиз. Гоҳо Сорокинга бирор янгилик топиб келарди. У отда яқин атрофдаги чўпонлар ҳузурига бориб, рация орқали бошқалар билан жанжаллашиб, қилинган ишлардан ҳисоб берар эди.

Гап бундай экану мен бўлсам кўриқ ерларни, чексиз даштларни кўраман деб юрибман! Дарвоқе, бунинг ҳаммасига тарих ўқитувчимиз Олдиёров сабабчи бўлди-я. Шу одам бизга Анорхой даштини бошлаб таърифлаган эди: «Асрлар бўйи қўл урилмай, Кўрдай ёнбағирларидан тортиб то Балхашнинг қамишзорларигача чўзилиб кетган Анорхой дашти эрману шувокзорлар билан безаниб, савлат тўкиб ястаниб ётибди. Афсоналарга қараганда, қадим замонларда уюр-уюр йилқилар Анорхой тепаликларига адашиб, дом-дараксиз йўқолиб кетган. Сўнг ёввойилашиб кетган отлар тўдалашиб узоқ вақтлар дайдиб юришар экан. Анорхой — ўтмишнинг тилсиз гувоҳи, даҳшатли жанглар майдони, кўчманчи саҳройи қабилаларнинг макони. Бизнинг замонамизда эса Анорхой даштлари бой ва саҳий чорвадорлик ўлкасига айлантирилиши керак!..» ва ҳоказо, шунга ўхшаш сўзлар.

Ўша кезларда Анорхойни картадан кўриш қандай завқли эди: у кафтдайгина жойни эгаллаб ётарди. Энди-чи? Эрта тонгдан кечгача бу лаънати аравани у ёқдан бу ёққа тарақлатиб ҳайдаганим-ҳайдаган. Кечкурун ҳолдан тойиб, юз машаққат билан отни аранг аравадан чиқараман-да, оддига той-той қилиб боғланиб, машинада келтирилган пичандан ташлаб қўяман. Сўнг ошпазимиз Аддей нима берса ҳам еб оламан-да, ўтовга кириб мукка тушганимча тошдай қотиб ухлаб қоламан.

Дарҳақиқат, Анорхой эрман-шувокзорлар билан безаниб, савлат тўкиб ётарди. Қани энди, вақт бўлса-ю, бу чексиз даштларни соатлаб кезиб, унинг гўзаллигидан баҳраманд бўлсанг.

Ҳаммаси ҳам майли-ю, аммо бир нарсага ҳайронман: Абубакирга менинг нимама ёқмай қолди, у мени нега бунчалик ёмон кўради? Агар бу ерда мени нималар кутаётганини илгаридан билсайдим... Мен ҳар қандай табиий қийинчиликларга чидашга тайёрман. Ахир, бу ерга меҳмонга келганим йўқ-ку. Бироқ, негадир, бирга яшаб, бирга ишлашимиз лозим бўлган одамлар ҳақида сира ўйламаган эканман, ҳамма ерда ҳам одам — одам-ку деганман-да.

Мен бу ерга машинада икки кунда етиб келдим. Мана бу тўрт ғилдиракли аравани ҳам мен билан бирга олиб келишди. Ўша пайтда унинг дастидан шунчалик азоб-укубатда қолишимни хаёлимга ҳам келтирмаган эдим.

Ахир мен бу ерга прицеппчи бўламан, деб келган эдим-ку. Бир баҳор тракторда ишлаб, уни ўрганиб олиб, тракторчи бўлиб қоламан деган орзуда эдим. Районда ҳам менга худди шундай дейишган. Мана пгу орзу мени Анорхойга бошлаб келган. Бу ерга келиб қарасам, прицеппчилар етарли экан, мени сув ташишга қўйишди. Бошдаёқ бу ишни рад этиб, уйга қайтиб кетишим мумкин эди. Нега десангиз, мен ҳозиргача араванинг шотисини ҳам, бўйинтуруқни ҳам ушлаб кўрмаган эдим. Умуман пгу кунга қадар ҳеч қаерда ишлаганим ҳам йўқ эди. Фақат шанбалликлардагина, қанд заводида онамга кўмаклашардим. Отам фронтда ҳалок бўлган экан. Мен уни эслай олмайман. Шунинг учун ҳам мустақил ҳаёт бошлашга қарор қилган эдим... Нима бўлса ҳам иссиғида қайтиб кетишим керак эди-я. Лекин уялдим. Бу ерга келиш олдидан мажлисда қанча дув-дув гап бўлди, ахир. Онам ҳам рози бўла қолмади; у менинг врач бўлишимни орзу қиларди. Аммо мен ўз фикримда қатъий туриб олдим, сизга ёрдам бераман,

деб кўндирдим. Чўлга боришга қатъий бел боғлаб, тезроқ йўлга чиқишга ошиқардим. Энди дарров қайтиб борсам одамларнинг юзига қандай қарайман? Хуллас, аравада сув ташишга тўғри келди. Аммо бошимга тушган кулфатларнинг боиси бу эмас.

Бу ёққа келаётганимда йўл-йўлакай, машина устида тик турганимча чор атрофга суқланиб боқардим, мана, қадимий афсонавий Анорхой дашти! Машина ясси тепаликларда, эндигина яшил тусга кириб келаётган дашт юзида аранг кўзга чалиниб турган йўл бўйлаб елдек учиб борарди. Ерлар қор наmidан буғланиб ётарди. Нам ҳавода бултурги томирлардан эндигина ниш уриб чиқаётган Анорхой ёвшонларининг аччиқ ҳиди димоққа урилиб турарди.

Қаршидан эсаётган шамол кенг даштликдан табиатнинг бир олам шовқинини ва соф баҳор нафасини олиб келарди. Биз уфқ сари елиб борардик, у эса олис-олисларда, майса билан қопланган тепаликлар остида орқасига тисарилиб, Анорхой даштининг кўз илғамас кенгликлари сари имлаётгандек, тобора узоклашиб кетмоқда эди. Шунда мен гўё ўзимни ўтмиш замонларнинг садоларини эшитаётгандай сездим. Ер гўё минг-минг туёқлар остида ларзага келиб гувиллайди. Саҳройи кўчманчиларнинг сон-саноксиз отлиқ аскарлари найза ва байроқларини кўтариб океан тўлқинлари сингари даҳшатли ҳайқирик, ғала-ғовур билан елиб югуришарди. Кўз ўнгимда даҳшатли жанг манзараси намоён бўларди. Темир жаранглаб, одамлар қий-чув кўтаришар, отлар бир-бирларини тишлаб, тспишарди. Менинг ўзим ҳам, қаердадир, мана шу қайноқ жанг ичида юрардим гўё... Аммо жанг суронлари тиниб, баҳор фасли кириши билан Анорхой даштида оқ ўтовлар ёйилиб кетар, қишлоқ устида тезак тутунлари осмонга ўрмалар, чор атрофда кўтон-кўтон кўйлар, йилқи подалари ўтлаб юрар, туя қарвонлари кўнғирокларини жаранглатиб қаёқдандир келиб, қаёққадир йўл олар эди...

Паровознинг узок-узокларга таралган чўзиқ овози мени хушимга келтирди. Ёлини ҳилпиратиб, думини ёйиб, елдек учиб бораётган пойгачи от каби, вагонлар устига тутун бурукситиб паровоз ўтиб борарди. У узокдан мепга худди шундай туюлди. Поезд борган сари кичрайиб, қора чизикдай бўлиб қолди ва ниҳоят кўздан ғойиб бўлди.

Биз даштда жойлашган якка-ёлғиз разъезд ёнидаги темирйўлини кесиб ўтиб, яна йўлимизда давом этдик...

* * *

Манзилга етиб келган дастлабки кунларда ўзимни осмондан тушиб қолгандай ҳис қилдим. Йўлда хаёлимни банд этган манзаралар ҳамон кўз ўнгимдан кетмасди. Дала шийпонининг яқинидаги тепалик устида қадимий ёдгорлик — хотин кишининг ҳайкали турарди. Кул ранг, кўпол йўнилган бу гранит парчаси неча асрлар мобайнида ерга чуқур ботиб, кўриқчи сингари, йироқларга боқиб турарди. Унинг ёмғир ва шамол таъсиридан лат еб, бир оз қийшайган ўнг кўзи, қорачиғи оқиб, пучайиб қолгандай, қовоқлари остидан хўмрайиб туриши кишини ваҳимага соларди. Мен унга узок вақт синчиклаб қараб турдим, сўнг ўтовга келиб, Сорокиндан сўрадим:

Ўртоқ агроном, сизнингча бу ерга манови ҳайкални ўрнатган ким?

Сорокин қаёққадир кетишга отланаётган эди.

— Қалмоқлар ўрнатган бўлса керак, — деди у отга мина туриб ва жўнаб кетди.

Кошки, у вақтларда мени бундай жавоблар қаноатлантира олса! Ҳали яхши танишиб улгурмаган бўлсам ҳам тракторчи ва прицепчиларга мурожаат қилдим:

— Йўқ, бу тўғри эмас. Қалмоқлар бу ерга ўн еттинчи асрда келишган. Бу қабр устидаги ҳайкал бўлса ўн иккинчи асрга мансуб. Афтидан, бу хотин ҳайкалини мўғуллар ғарбга қилган буюк хужум даврида ўрнатишган. Биз қирғизлар ҳам улар билан бирга Енисей соҳилларидан бу ёққа — Тяньшан ўлкаларига келиб қолганмиз. Бизгача бу ерда қипчоқ қабилалари, уларга қадар эса малла сочли, тиниқ кўзли одамлар яшаган.

Тарихни яна ҳам чуқурроқ қовлаштирадими-у, аммо трактор ёнида турган комбизнесли йигит сўзимни бўлди. Бу Абубакир эди.

— Ҳой, тирранча! — деб қовоқ остидан менга ғазабли ўқрайди у. — Жуда олим кўринасан. Қани бу ёққа кел, ўтовдан шприц билан товоқни олиб чиқ.

Мен бўлсам унга шприц билан солидолни олиб келибман.

— Эҳ, академик! — деди у менсимаган бир оҳангда тишини қисиб ва қизариб кетган кўзлари билан еб қўйгудек бўлиб. — Биз саводсизларга лекция ўқишни биласан-у, отни туядан ажратолмайсан.

Шу-шу «Академик» бўлиб қолдим. Мана мен ҳозир ўз аравам билан Абубакирга яқинлашмоқдаман, унинг жағи ҳамон тинмасди. У шудгор ичидан лойга ботиб мен томон югуриб келаёттир.

— Бунча тошбақага ўхшаб судралмасанг! Яна қанча куттирмоқчисан?! Бўғиб ташлайман сен итваччани, она сути оғзидан кетмаган битта академик камайса камайибди-да.

Мен тракторга хомушгина яқинлашдим. Ўзимни оқлаш учун нима ҳам дея олардим? Ахир, трактор менинг айбим билан тўхтаб қолган. Хайриятки, прицепчи аёл — Қалипа менинг ёнимни олди:

— Кел энди, ўзингни бос, Абубакир! Бақириш-чақиришдан нима фойда? Уни қара, бечоранинг рангида ранг қолмабди. Шўрлик жуда қийналиб кетибди — деди-да, қалтираб турган қўлларимдан челакни олиб, радиаторга сув қуя бошлади. — Бусиз ҳам жонини жабборга бериб ишлапти-ку. Кўряпсанми, қора терга ботиб кетибди...

— Менга нима! — жеркиб ташлади Абубакир. — Уйда ўтириб китобини ўқийверсин эди!

— Майли, бас қил энди! — Тинчителишга уринарди Қалипа. — Мунча баджаҳл бўлмасанг! Яхши эмас!

— Агар киши бунақаларнинг ҳаммасини кечираверса ўзини балога қўйиши ҳам ҳеч гап эмас. Планнинг бажарилишини сендан эмас, мendan сўрайдилар. Бу хумпар олим жонимни ҳалқумимга келтираётгани билан кимнинг иши бор, ахир!

Менинг олимлигим мунча дастак бўлиб қолди. Нега ҳам ўқиган эканман, қаёқдан ҳам тарихчи Олдиёровни эслай қолдим.

Мен бу ердан тезроқ қайтиб кетишга шошилдим. Ахир саҳронинг у бурчи ҳам бизга ўхшаганларга мунтазир бўлиб турибди-ку. У ерда тракторчи Садабек ишлайди. У ёши анчага бориб қолган, жиддий киши, жаҳли чиқса ҳам бақириб-чақиравермайди.

Орқамдан трактор моторининг овози эшитилди. Абубакирнинг тракторига жон кириб юриб кетди. Мен сал енгил тортиб, намиққан фуфайкада жунжи-киб турардим. Бу Абубакир мунча баджаҳл, мунча заҳар экан-а? Ҳали қари ҳам эмас, ўттиздан сал ошган. Тўғри, юзи анча хунук, ёноқ суяклари бўртиб чиққан, қўллари арслон панжасидай бақувват, аммо ўзи анча хушқомат, кўзлари бўлса важоҳатли, совук, сал нарсага қонга тўлади. Жони бўғзига келади. Бундай пайтларда эҳтиёт бўлмасанг, сени ғажиб ташлайди. Яқинда бир воқеа бўлди. Окшомдан ёмғир бошланиб, тун бўйи савалаб чиқди. Ивиб кетган кигиз устидан бир маромда чакиллаб оқиб тушаётган томчилар қандайдир мунгли оҳангда, кишига ниманидир шивирлагандай туюларди. Ёмғир эрта билан ҳам тинмади. Биз ўтовда ўтиравериб бекорчиликдан зерикиб кетдик. Агроном Сорокин қаергадир кетган эди — шундай кунда ҳам унинг иши бошидан ошиб-тошиб ётади. Чорвачилик учун ҳам жавобгар-да. Шу сабабли у бирор дақиқа тиним билмас, эртаю кеч умри эгарда ўтарди.

Ёмғир бир оз пасайганда Садабекнинг кичик укаси — прицепчи Эсиркеп менинг отимга минди-да, чўпонлар олдига жўнади. Алдей билан Қалипа бўлса челакларни кўтариб, булоқ бошига сувга кетишди. Ўтовда биз уч киши — Абубакир, Садабек ва мен қолдик.

Таъбимиз хира, ҳар биримиз ўз ишимиз билан банд эдик. Абубакир оёқларини узатиб ёнбошлагани-ча папирос чекарди. Садабек ўчоқ олдидаги тўқим устига ўтириб, бигиз ва

мумланган пишиқ ип билан эски этигини ямарди. Мен бурчакка тикилиб олиб китоб ўқирдим.

Ўтовнинг ичи зах. Ивиган наватдан қўй ҳиди келар, тепадан ахён-ахёнда чой сиёқли сув томчилар эди. Ташқарида эса ҳалқоб сув юзига шовиллаб ёмғир ёғарди.

Абубакир зерикиб эснади, қўлларини қирсиллатиб керишди, у ёқ-бу ёққа қарамай, қовоғини осганча қўлидаги папирос қолдиғини улоқтирганди, кигизнинг бир чеккасига бориб тушди. Намат тутаб, жизғанак ҳиди чиқа бошлади. Садабек папирос қолдиғини олди-да, кулга ташлади.

— Эҳтиёт бўлиш керак, — деди у чарм орасидан тупукланган мумли ипни ўтказаркан, — нима, жойингдан кўзғалолмайсанми?

— Ҳа, нима бўпти, — деб жаҳл билан бошини кўтарди Абубакир.

— Намат ёниб кетай деди.

— Оббо, матойингни қара-ю, — менсимай тир-жайди Абубакир. — Илма-тешик этигингни ямаяпсанми, ямайвер, бошқаси билан ишинг бўлмасин!

— Гап бойликда эмас. Бу ерда сен бир ўзингмас, ўз уйингда ҳам эмассан.

— Ўз уйимда эмаслигимни биламан! Уйимда бўлсам сен билан гаплашиб ҳам ўтирмас эдим. Тушундингни, маймун башара. Худонинг қаҳрига учрамасам сургун қилингандай, сен-у сенинг хотинингга ўхшаш аҳмоқлар яшайдиган Анорхойга келиб қолармидим.

Садабек мумланган ипни куч билан силтаб тортди. Бигиз унинг қўлидан отилиб чиқиб орқасига тушди. У Абубакирга нафрат билан узоқ тикилиб турди, сўнг бир қўлида этик, бир қўлида таранг тортилган ипни ушлаганича, ғазаб билан олдинга интилди.

— Майли, сенингча, мен аҳмоқман, бу ерга ҳаммамизни боқиш учун мен билан бирга келган хотиним ҳам аҳмоқ бўлсин! — Оғир нафас олиб гапирарди у. — Бошқа ҳамма анорхойликлар ҳам, сенингча, сургун қилинган кишиларми? Нима, уларни бу ерга сен ҳайдаб келганмисан? Қани, жавоб бер, эси паст! — деб бақирди у ва ўнг қўли билан нағалли этигининг кўнжидан ушлаганча ўрнидан ирғиб турди.

Абубакир бир чеккада ётган ключга ўзини отди, калласини елкалари орасига олиб уришга ҳозирланиб турди.

Мен кўрқиб кетдим. Вазият жуда қалтис эди. Улар бир-бирини ўлдириб қўйиши ҳам ҳеч гап эмасди.

— Қўй, Абубакир! — дедим югуриб бориб. — Уни урма! Қўй, Садабек, шу билан тенглашиб ўтирма! — деб оёқлари остида ўралашиб, саросимада ялиниб-ёлвордим.

Садабек мени бир чеккага итариб юборди. Улар жангга ҳозирланган арслондек, ўтов ичида гир айланишарди. Бирдан бир-бирига ташланиб қолишди, Абуба-кирнинг қўлидаги ключ Садабекнинг боши устида ялтиллади. Аммо Садабек шу заҳоти чап бериб, иккала қўли билан ключни ушлаб қолди. Абубакир кучли эди. У ўз рақибини ерга йиқитиб остига босиб олди, икка-ласи хириллашиб, сўкишиб, юмалашганча олишиб кетишди. Мен югуриб бориб Абубакирнинг қўлидан чиқиб кетган ключга бутун гавдам билан ташландим, ниҳоят, уни олганимча ўтовдан чиқиб қочдим...

— Алдей! Қалипа! — сув олиб қайтаётган аёлларга қараб қичқира бошладим. — Тезроқ, тезроқ, улар уришишяпти, бир-бирини ўлдириб қўяди.

Аёллар челақларини ташлаб, мен томон югуришди. Биз ўтовга етиб келганимизда Садабек билан Абубакир ҳамон ерда ағанашиб ётишарди. Уст-бошлари йиртилган, юз-кўзлари қонга бўялган. Зўрға ажратиб қўйдик. Алдей эрини судраб эшикка олиб чиқиб кетмоқчи бўлди. Лекин Абубакир бир зарб билан Қалипанинг кучоғидан чиқиб кетди.

— Ҳа, маймоқ ит, сеними, ҳали тўхтаб тур!.. Сен мурдор ҳали оёғим остига йиқилиб тавба қиласан, ўшанда Абубакирнинг кимлигини билиб оласан!

Паст бўйли, қотмадан келган Алдей унга яқин келиб, юзига тик боқиб гапира бошлади.

— Қани, тегиб кўр-чи! Кўзларингни ўйиб олайки, ўзингни ўзинг танимай қолгин!

Садабек бамайлихотир хотинининг қўлидан ушлади:

— Кўй, Алдей, садқайи гап кетсин у...

Мен бу орада ташқарига чиқиб, тўполонда отиб юборилган гайка ключини қидириб топдим-да, ўтовдан нарироқ бориб, уни тош ҳайкал ёнига кўмиб кўйдим. Ўзим бўлсам, ўтирдим-у, бирдан йиғлаб юбордим. Паст, бўғиқ йиғидан бутун вужудимни қалтироқ босган. Мени ҳеч ким кўрмас эди, ўзим ҳам қандай ҳолатга тушиб қолганимни билмас эдим. Фақат ўша тош ҳайкалгина, гўё дардимни тинглаётгандай, бўм-бўш қолган кўз чаноғи билан менга хўмрайиб боқиб турарди. Атрофда туман билан қопланган нам, сокин ва хорғин чўл ястаниб ётарди. Унинг кўхна ва чуқур сукунатини бирон шарпа бузмасди, ёлғиз менгина кўз ёшларимни артар, ҳамон пиқиллаб йиғлаб ўтирардим, мен бу ерда узоқ, жуда узоқ вақт, то қош қррайгунча ўтирдим.

Ёвшонлар билан безанган чўлда ана шу зайлда яшайман... Куч-қувватим борича меҳнат қиламан. Лекин шунга қарамай, ҳамон ишим ўнгидан келмайди. Мана, ҳозир Абубакирдан яна яхшигина дакки едим. Оқибат нима бўлади — ўзим ҳам билмайман. Аммо умидсизликка тушиш ҳам ярамайди. То йиқилгунча ўз ўрнингда маҳкам турмоғинг керак.

— Қани, Серко, кимира! Илдамроқ! Иккимиз ҳам тетик бўлайлик, ишдан қолмайлик..

Иккинчи боб

Эртаси куни одатдагидан барвақтроқ, тонготарда турдим. Кеча ўтовда ётиб ўзимча шундай аҳд қилган эдим: бор кучимни ишга солиб шундай ишлайинки, бирон киши койишигина эмас, ҳатто таъна ҳам қила олмасин. Ўзимнинг бошқалардан кам эмаслигимни бир кўрсатиб кўяй.

Даставвал ёнилгини келтириб, бакларга ўзим қуйиб чиқдим. Сўнгра, иш бошлагунга қадар тракторларнинг радиаторларини сувга тўлдириб кўяй деб, аравам билан булоқ томон жўнадим, ундан кейин нонушта қилиб олишга улгуриш ва бирор дақиқани ҳам зое кетказмай яна сув ташиш керак. Ҳозирча иш мен ўйлагандек бораётгани.

Бу орада ғира-шира, оқимтир туман қопланган уфқ ортидан аста-секин қуёш бош кўтара бошлади. У гўё чексиз чўзилиб кетган Анорхой даштларига назар ташлашдан чўчиб, анча вақтгача ўрnidан кўзгалмай турди. Сўнг яна бир қараганимда қиё боқиб, жамолини кўз-кўз қилаётгандай кўринди. Қуёш тиғ ураётган пайтдаги дашт манзарасидан гўзалроқ нарса бўлмаса керак! Гўё улкан ложувард денгиз ўз қирғоқларидан кўтарилиб чиққан-у, шу бўйича мовий тўлқинлари музлаб қолгандай, унда-мунда қуйқа тортиб қолган қисмлар тўқ кўк ва сарғиш тусда жилваланади.

О, Анорхой, о, бепоён дашт! Нега сукут сақдайсан, нималар ҳақида хаёл сурасан? Асрлар бўйи нималарни сир сақлаб келяпсан, келажакда сени нималар кутяпти?

Мен бор-йўғи бир сувчиман, лекин бунга ўксинмайман. Ҳали мана шу ерларга ҳам, машиналарга ҳам ўзим ҳукмрон бўламан. Ахир иккита тракторимиз, бу ерда қилинаётган ишларнинг ҳаммаси — ишнинг бошланиши, холос. Мен тадқиқотчиларнинг Анорхой даштида катта ер ости дарёлари бор, деган фикрини аллақерда ўқиган эдим. Эҳтимол, бу ҳали тахминдир, аммо нима бўлса ҳам, ишончим комилки, кишилар бу ерларга сув келтирадилар. Анорхойда кўм-кўк боғ-роғлар шивирлашиб, соя-салқин ариқлардан сувлар шарқираб оқади, дашт шамоли майин эсиб, олтин буғдойзорлар ҳосилини кўз-кўз қилади. Бу ерда шаҳару қишлоқлар бунёдга келади. Бизнинг авлодларимиз бу чўлни фахр билан Анорхой бўстони деб атайдилар. Яна бир неча йиллардан сўнг бу ерларга менга ўхшаш бирор ўспирин йигит келганда, эҳтимол, унга сув ташувчи арава билан чўл бўйлаб кун бўйи санқиб юришга ва қандайдир бир бадфёъл ўзбошимчанинг сўкишларини эшитишга тўғри келмас.

Лекин ҳарҳолда, мен унга ҳасад қилмайман, чунки мен бу ерга биринчи бўлиб келганларданман!..

Аравани тўхтатиб кўйиб, эрталабки Анорхой кенгликларини томоша қилдим. Мана пгу

дамда ўзимни ер юзидаги энг бахтиёр, энг кучли, ҳатто энг гўзал одам деб ҳис қиламан. Ҳа, Анорхой ерлари саноат ўлкасига айланади!..

Ниҳоят, уфқ ортидан заррин нурларини сочиб, баркашдай қуёш кўтарилди.

Куннинг бошланиши ёмон эмас. Моторлар ҳам ишлаб турибди. Сувни пешма-пеш ташиб келтиришга ҳам улгуряпман. Аммо ҳали кечга узоқ...

Сувга қатнаб юрганимда бир вақт булоқ бошида кўй-кўзиларнинг кичик бир кўтонини учратиб қолдим. Уларни бу ерга бир қизча ҳайдаб келган экан. У кўйларни булоққа яқинлаштирмай, ариқчада суғормокда эди. Қаёқдан келиб қолди у! Эҳтимол, биздан этакрокдаги қўш тепалик ортидан, сойлик томонидан келгандир. Чўпонлар ўша ёқда ўрнашган эди. Қизнинг чехраси менга танишдай туюлди. Мен қайси бир журналда худди шу қизга ўхшаш, кокили пешанасига тушиб турган ёшгина хитой қизнинг суратини кўрган эдим. Балки шунинг учун мен уни қаердадир учратгандай бўлаётгандирман.

Биз бир-биримизга жимгина қарадик. Менинг кутилмаганда бу ерда пайдо бўлиб қолганим унга қанчалик ғайритабиий туюлган бўлса, унинг бу ерга келиб қолиши ҳам менга шундай кўринди. Бироқ ҳеч нарса бўлмагандай аравадан сакраб тушдим-да, ишбилармон кишилардай булоқдан сув олиб, бочкани тўлдирди бошладим.

Шу маҳал кўйлар ҳам сув ичиб бўлишди, қиз уларни бир чеккага ҳайдай бошлади. Ёнимдан ўтиб кета туриб:

— Бу булоқнинг оти нима? — деб сўради.

Мен ҳозир сув олганимда лойқаланиб қолган, нурсиз жилваланиб турган булоқ кўзига термилганимча ўйланиб қолдим. Дарвоқе, яккаю ягона булоғимизнинг бирон номи бўлса керак, ахир? Мен ҳамон ўйланиб турарканман, бу орада сув тиниб, юзи равшанланиб, туби қуюқ кўк тусга кирди.

— Бўтакўз! — дедим қизга қайрилиб.

— Бўтакўз булоғи? — пешана сочини бир силкитиб табассум қилди қизча. — Жуда гўзал экан оти! У ҳақиқатан ҳам бўталоқнинг кўзига ўхшайди, ўйчан кўринади.

Биз гапга киришиб кетдик. Қиз бизнинг томонлардан экан. У, ҳатто ўқитувчим Олдиёровни ҳам таниркан. О, бу кимсасиз чўлда нотаниш қиз оғзидан севимли ўқитувчимнинг номини эшитиш қандай яхши!

Эҳтимол, у ҳам Анорхойга ана шу муаллимнинг гапи билан келгандир. Қиз ўтган йили мактабни, бизникини эмас, бошқа мактабни тамомлаб, ҳозир сакмончи — кўйларнинг кўзилаш даврида чўпон ёрдамчиси бўлиб ишлаётган экан.

— Кўрамиздаги кудуқнинг суви шўр, — деди. — Мен бу ерда булоқ борлигини эшитгандим. Ўзимнинг ҳам оқин сувларни кўргим келиб кетди, кўзиларим ҳам зилол сув қанақа бўлишини билишсин дедим! Кўзиларни боқиб, катта қилиб чўпонга топшираман, кейин университетга ўқишга кетаман...

— Вақт-соати етса мен ҳам ўқимоқчиман, — дедим. — Бироқ мен механизация мактабига кираман. Мени аслида бу ерга тракторда ишлаш учун юборишган эди, манави эса, шунчаки, вақтинча... — бочкани кўрсатдим унга. — Вақтинча ёрдамлашяпман... Сув ташигани бошқа бировни юборишлари керак.

Мен бу гапни чакки айтиб қўйдим, оғзимдан чиқиб кетганини ўзим ҳам сезмай қолдим. Уялганимдан аъзойи баданимдан иситма чиқиб кетди, аммо яна шу ондаёқ музлаб кетдим — узокдан Абубакирнинг «ёқимли» овози эшитилди:

— Ҳе-е-ей, академик, жағингга тушираман!

— Оббо, кўп гапириб юборибман-ку!

— Нима бўлди? — хайрон бўлиб сўради қизча.

— Ҳеч нима. Шундай, сувни олиб бориш керак, — дедим қизариб.

Қизча кўзиларини келган йўли билан ҳайдаб кетди. Абубакир шудгорнинг узок чеккасида,

трактор кабинасидан туриб муштини ҳавода силкитганича, томоғини йиртиб бақирарди.

— Кетяпман-ку, ахир, кетяпман! Овозингни ўчирсангчи! Одам деган бегона қиз оддида шунчалик ҳам бақирадимми? — дедим ғазаб билан ва отни чоптириб кетдим.

Бочкадаги сув шалоп-шулуп чайқалиб, сачраб, бошимдан оёғимгача шалаббо қилди. Тўкилса тўкилаверсин, менга деса бир томчиси ҳам қолмасин! Мен бундай хўрликка ортик чидаёлмайман!

Абубақир кабинадан сакраб тушди-да, яна ўтган сафаргидай менга ташланди. Мен жиловни тортиб, отни таққа тўхтатдим-да:

— Агар сен шунақа бақираверадиган бўлсанг, ишни ташлайман-у кетаман, — дедим жаҳл билан.

У қутилмаганда бу гапдан довдираб қолди, лекин ҳуштак чалиб юборди-да, етти пуштим қолмай сўка бошлади.

— Сен лапашанг академиксиз ҳам Анорхой бор эди, бундан кейин ҳам ўт тушкур бу чўл қуриб кетмайди! Йўқол бу ердан тезроқ! Энди сен қолган эдинг менга тил тегизмаган, иштонсиз студент!

Мен аравадан сакраб тушиб, камчини трактор орқасига улоқтириб юбордим-да, одимлаб кетдим.

— Тўхта, Камол! Ундай қилма! Қаёққа борасан, тўхта! — деб орқамдан қичқирди Қалипа.

Бу гап мени баттар қизиштирди, қадамимни яна тезлаштирдим.

— Тўхтатма уни, қўявер, қуриб кетсин! — Абуба-қирнинг овози эшитилди орқамдан. — Усиз ҳам эвини қилармиз!

— Сен одам эмассан, ваҳший ҳайвонсан, нима қилиб қўйдинг! — дашном берарди унга Қалипа.

Уларнинг аллавақтгача жанжаллашгани қулоғимга чалиниб турди.

Тобора олдинга интилиб, қадамимни тезлаштир-дим. Қаерга боришим — аҳамиятсиз. Атрофда тирик жон йўқ, тўрт томоним куп-қуруқ дала. Булоқни, дала шийпонини орқада қолдириб, тош ҳайкал турган тепаликни ҳам босиб ўтдим. Дарғазаб бўлиб тиржайиб турган тош кампир бўм-бўш қолган қоп-қора ва нурсиз кўзлари билан мени кузатиб, узоқ асрлар давомида ерга қандай ботиб турган бўлса, ҳозир ҳам шу тахлитда бақрайиб турарди.

Мен ҳеч нарсани ўйламай кетиб борардим. Фақат биргина истагим бор эди, у ҳам бўлса — кетиш, иложи борича бу ердан тезроқ кетиш. Бу лаънати Анорхой даштини елкаминг чуқури кўрсин.

Кўз ўнгимда хувуллаб ётган қуруқ чўл. Барча паст-баландликлар, қиру сойлар, чор атрофдаги ҳамма нарса бир-бирига ўхшарди. Бу жонсиз, бир-бирига ўхшаш манзарани ким яратди экан? Нега таҳқирланган, хўрланган мен бу аччиқ шувоқзор, шўр босиб ётган бепоён кенгликларни кезиб чиқишим керак экан? Қаёққа назар ташлама — куп-қуруқ, жонсиз биёбон, яйдоқ дала. Бу ерда одамзод учун нима бор? Унинг яшаши учун бошқа жой қуриганми? Эрталабки ўй-хаёлларим энди менга жуда кулгили бўлиб туюлди.

Мен ўзимнинг ожизлигимни, бошпанасизлигимни ва тушкин аҳволдалигимни бутун вужудим билан ҳис этиб: «Мана сенга ёвшонзор гўзал даштлар-у, мана сенга Анорхой ўлкаси!» деб ўз-ўзимдан кулардим.

Тепамда осмони фалак, теварак-атрофим чексиз дашт, ўзим эса гўё бу ерга аллақердан келиб қолганман-у эғнимдаги қавилган фуфайка, оёғимдаги кирза этик ва ранги ўчиб кетган шапкада муштдай одамга ўхшаб кўринардим.

Шу ҳолатда йўлсиз кетавердим. «Бирор ерда темир йўл изига чиқиб қоларман, — деб ўйлардим ўзимча, — сўнг бирон разъездда юк вагонларига осилиб оларман. Одамлар олдига бораман...»

Ортимда туёқларнинг дукур-дуқурию, отларнинг пишқириғи эшитилганда ҳам хатто

қайрилиб қарама — дим. Бу Сорокин. Ундан бошқа одам бўлиши мумкин эмас. Ҳозир ҳойнаҳой койиб беради, сўнгра ялинади, майли, нима бўлса бўлар! Лекин орқамга қайтмайман, қайтишни хаёлимга ҳам келтирмайман.

— Тўхта! — хитоб қилди паст овоз билан Сорокин. Мен тўхтадим. Сорокин терга ботган отида менга яқинлашди. Малла қошлари остидаги кўм-кўк, ўткир кўзлари билан менга жимгина тикилиб турди-да, сумкасига қўл солиб ундан бир қизил қоғоз олди — бу даштга келган кунимоқ, зўр ифтихор билан унга топширган комсомол йўлланмам эди.

— Ма, буни қоддириб кетиш мумкин эмас, — у йўлланмани хотиржамлик билан менга узатди.

Мен унинг боқишида на таъна, на дашномдан асар кўрмадим, у мени айбламасди ҳам, ачинмасди ҳам. Бу қараш — мушкул ишларни бажариб, ҳар қандай тасодифий қийинчиликларга кўниб қолган одамнинг жиддий нигоҳи эди. Сорокин кафти билан ҳорғин, соқол босган юзларини артиб оларкан:

— Агар разъездга бормоқчи бўлсанг, хув анави сойлик томон ўнгрорқа қараб юр, — деб кўрсатди у менга ва отини буриб, секингина орқасига қайтиб кетди.

Мен ҳайрон бўлиб, унинг орқасидан қараб қолдим. Нима учун у мени уришмади, нега бу ерда қолишга ундамади? Нега у бошини қуйи солган, от устида бунчалик ҳорғин ўтирибди? Оиласи — хотин, бола-чақалари аллақачонларда, узокда. Ўзи бўлса бу ерда йил — ўн пкки ой чўлни кезиб юргани-юрган. У қанақа одам ўзи, Бўм-бўш Анорхойнинг нимаси қизиқтираркин уни?

Нима сабабданлигини ўзим ҳам билмайман-у, бироқ унинг орқасидан аста-секин эргашиб боравердим.

Кечкурун биз ҳаммамиз ўтовда тўпланишдик. Ҳеч ким чурқ этмасди. Ўртага сукунат чўккан, фақат гулхандаги ўтинларгина чарс-чарс ёнарди. Бунинг ҳаммасига айбдор мен эдим. Ҳамон ҳеч ким оғиз очмади. Лекин Сорокиннинг хафақон ва жиддий чехрасида унинг нимадир демоқчи эканлиги сезилиб турарди.

— Хўш, энди нима қиламиз? — деди Сорокин ниҳоят ҳеч кимга қарамай.

— Нима бўпти, Анорхойни сел босибдимми? — де-ди Абубакир заҳарханда қилиб.

Шундан сўнг Садабек оҳиста ўрнидан туриб, жимгина ўтовдан чиқиб кетди. У Абубакир билан бўлган муштлашишдан сўнг у билан гаплашмас, афтидан, ҳрзир ҳам гапга аралашмоқчи эмас эди. Унинг укаси, прицепчи Эсиркеп ҳам ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, аммо фикридан қайтиб, яна жойига ўтирди.

Абубакир у билан ҳам чиқиша олмасди. Бир куни илтимосимга кўра Эсиркеп мени Садабекнинг тракторига бириктирилган плугга ўтказди-да, ўзи сув тапшйдиган аравага чикди. Бироқ у сувни бир оз кечиктириб келтирган экан, Абубакир унга ҳам дўқ урибди. Лммо Эсиркеп ўзини ҳақоратлашга йўл қўймабди. У ҳам беллашадиганлардан. Ахир у мендан уч ёш катта.

Абубакирнинг гапига ҳеч ким жавоб бермасди.

— Бу ерда ўйлаб ўтиришнинг нима ҳожати бор, — қўшимча қилди у, — ишни ким тўхтатган бўлса, ўша жавоб бераверсин.

— Гап ким ҳақу ким ноҳақ эканлигида эмас! — жавоб қилди Сорокин унга қарамай. — Бу ерда бир ёш йигитнинг тақдири ҳал бўляпти, у энди нима қилиши керак?

— Тақдир эмиш! — ғижинди Абубакир. — Бунақа академикларнинг тақдири аллақачон ҳал бўлган, булар бир пулга қиммат, қўлидан иш келмайди! — менсимай қўл силтади у. — Хўш, ўзинг ўйлаб кўр-чи, Сорокин, булар нимага ярайди? Биз ўз кучимиз билан ғалла отиштирганимизда улар ўн йиллаб ўқиб юришди. Уларни биз боқдик, кийинтирдик, хўш, нима натижа чикди, мактабда буларга нимани ўргатишди? Машинани билишмаса, отга бўйинча солишни эплай олмаса, ҳатто айилни ҳам дурустгина тортолмаса... Нега энди мен унинг учун

тер тўкишим керак экан. Унинг олимлигини бошимга ураманми, тош ҳайкалларнинг сирини билса билибди-да, нима бўпти? Кўлидан бирон иш келмаса. Бас, шундай экан, ўзгаларни ҳам ишдан қолдирмай, туёғини шиқиллатиб жўнаб қолсин! Сен ҳам, Сорокин, менга ёпишаверма, мен ёлғиз ўзим сменачисиз ишляпман, ҳеч кимдан тап тортадиган жойим йўқ! Агар ортиқча кўринаётган бўлсам — эртагаёқ бу ердан ғойиб бўлишим мумкин. Аммо тилимни тиймайман: мен бунақа академикларни бир тийинга олмайман!..

— Бас қил! — деди Сорокин, ҳамон Абубакирнинг юзига қарамай, унинг сўзини чўрт кесиб. — Буни биз сенсиз ҳам биламиз. Гап бунда эмас. Қани айт-чи, Камол, ўзинг нима демоқчисан?

Мен ҳадеганда жавоб қайтаролмадим. Абубакирининг гапларини тинглаб ўтириб, унинг сўзларида ҳам жон борлигини англадим. Аммо бу сўзларнинг ҳаммаси ғайирлик ва адоват билан айтилган эди. Нега? Ахир мен қўлсиз-оёқсизманми ёки Абубакир қилган ишни кеч қачон қила олмайдиган, ўтакетган ландавурманми? Ёки саводлилигим менга халал беряптими? Мен буни тушуна олмасдим. Бироқ шундай бўлса ҳам, Сорокиннинг саволига иложи борича бамайлихотир жавоб беришга уриндим.

— Мен бу ерга прицепчи бўлиб ишлаш учун келганман. Менга мана шуниси аҳамиятли. Эгар-жабдукни бўлса уддалай оламан. Буни ҳамма билади, ҳатто Абубакирнинг ўзи ҳам билади. Бундан кейин ҳам худди шундай ишлайверишим мумкин эди. Аммо сув ташишни хоҳламайман. Хоҳламайман, вассалом!

— Бизда бошқа иш йўқ, — деди Сорокин.

— Демак, кетишим керак экан-да! — таъкидладим. Қалипа менга қаради-да, ғамгин хўрсиниб қўйди:

— Камол, мен ўз ўрнимни сенга бериб, сенинг аравангда сув ташийверардим-у, аммо сен бунга кўнмайсан-да...

Бу кутилмаган гап бўлди. Қалипа ўзининг раҳмдиллигиданми ёки Абубакирнинг бақириб, сўкинган пайтларида хижолат тортиб ҳар вақт нима биландир упинг қўполлигини юмшатишга ва билинтирмасликка ҳаракат қилганиданми, ҳайтовур, шу сўзларни айтишга журъат этганди. Мен ҳам ўйлаб-нетиб ўтирмай қизиқ устида:

— Кўнаман! — деб юбордим.

Ўтов сув сепгандай жим бўлиб қолди. Гулхандаги ўтиннинг чирс-чирс этиб ёнаётганигина эшитиларди.

Ҳамма ҳайрон бўлиб менга қаради. Балки мени, эси ҳушини йиғиб олиб, сўзидан қайтар деб ўйлаётгандирлар? Шундай бўлиб чиқдики, мени кўролмайдиган ва менга ҳеч қандай яхшилиқни раво кўрмайдиган киши чангалига ўзимни ўзим тутиб бердим. Лекин бошқа ҳеч нарса демадим. Айтилган сўз — отилган ўқ. Сорокин менга яна бир синовчан назар ташлади-да:

— Шу гапинг гапми? — деб сўради.

— Ҳа!

— Менга барибир! — деди Абубакир ва гулханга тупурди. — Аммо олдиндан айтиб қўяй: сал гап бўлса, калланга тушираман! — Унинг менсимай истехзо ва адоват билан ўқрайган кўзлари қоронғида совуқ чакнади.

— «Сал гап бўлса» деганинг нимаси? Нега элдан бурун дўқ қиялсан? — деди ҳозиргача ўзини тутиб ўтирган Эсиркеп ортиқ чидай олмай. — Эплаб кетади, бу шунчалик мушкул ишми, донишмандлигингни қара-ю! У менинг плугимда ишлаган.

— Сендан ҳеч ким сўраётгани йўқ, бировнинг ишига аралашма. Ҳали кўрамиз. Тракторга ҳам, ишга ҳам мен жавобгарман...

— Бас қил! — Сорокин яна норозилик оҳангида Абубакирнинг сўзини бўлди ва менга қараб: — Эртадан ишга туш, — деди-да, ўрнидан туриб эшик томон юрди. — Хайр, энди дам олинглар.

Ўша кеча деярли ухлай олмадим. Абубакир билан ишимиз қандай бўларкин? Ахир

ҳозиргача у билан аҳён-аҳёндагина учрашардим, эртадан бошлаб эса тун-кун унинг ихтиёрида бўламан. Гарчи прицеппининг вазифаси чидам ва сабр-матонатни талаб қилса ҳам, мени унча чўчитмасди. Албатта, керакли жойларда плуг тишини илдам ва аниқ кўтариб туширишга кўникиш керак, токи тракторнинг ҳаракати бирор минут ҳам тўхтаб қолмасин. Ундан ташқари, мен тракторчига ҳамма ишда — машинани ювиб артишда ҳам, ремонт қилишда ҳам ёрдамлашим керак. Қани, Абубакир сўраган ключиними, болтними, гайкасиними ски яна бошқа зарур нарсаларни дарҳол топиб бермай кўр-чи...

Кейин билсам Алдей ҳам мижжа қоқмабди. У қоронғи кечада ёнимга келиб ўтирди-да, бошимни силади:

— Ўйлаб кўрсанг бўларди, Камол, сен у билан чиқиша олмасан, оққўнгил, ювошгинасан. Унинг кўнглидагини топа олмасан. У сени қийнаб кўяр.

— Мен унинг кўнглини топмоқчи эмасман! Қийноқларига бўлса кўникиб қолганман.

— Майли, ихтиёр ўзингда, ўзинг биласан, — деди паст товуш билан ва хўрсинганича ўз жойига кетди.

Учинчи боб

Абубакир билан биринчи кунданок тўкнаша бошладик.

— Уйқу элтиб прицеппи остида қолсанг, мен жавобгар эмасман! — Абубакирнинг иш олдидан айтган бирдан-бир сўзи шу бўлди.

Бироқ ухлаш хаёлимга ҳам келмасди. Бутун хаёлим аниқ ва бенуқсон ишлаш билан банд. Фалокат босиб тишлар остига тушиб кетиш мумкин, деган хаёл билан доим қийналгандан кўра, яхшиси, ҳозироқ бу ишдан бош тортиш маъқул эди-ю...

Рама устида икки ёққа керишган оёқларим тагидаги кронштейнларга пўлат тишлар маҳкам бириктириб қўйилган эди. Плуг тишлари кўриқ ер қатламларининг буғланиб ётган бағрини бирин-кетин тилиб, ағдариб, ёнма-ён қиялаб боришарди. Трактор ёвшонларни босиб-янчиб, тинимсиз гуриллаб, ғилдирак занжирларини шалдиратиб шахдам юриб борарди.

Абубакир орқасига бир марта ҳам қайрилиб қарамасди, мени борми-йўқми деб ҳам қизиқмасди. Мен фақат унинг йўғон бўйнини кўриб турардим. Бу билан гўё у менинг то ишни ташлаб кетмагунимча ёки сабр-тоқатимга ишонч ҳосил қилмагунча синамоқчидек эди. Эҳтимол, у мени ҳолдан тойдириб, бу ишдан воз кечтириш учун тракторни тинимсиз қувиб ҳайдаётгандир. Ҳеч қанақа амортизацияси бўлмаган қаттиқ темир курсида, чанг-тўзон ва мотордан чиқаётган газдан нафаси бўғилиб ўтириш нақадар маза эканлигини Абубакир яхши билади. Аммо мен таслим бўлишни ўйламасдим. Ҳоят катта куч билан ишлаётган асаблар, кўз-қулоқлар ва плут штурвалани маҳкам ушлаб олган кўллар — менинг туриш-турмушим шундан иборат. Иш давомида ғиқ этмай ўтирдим, ҳатто жаҳл билан тракторни тошлоқ ерларга солиб борганида ҳам, плуг дам-бадам жўяклардан сакраб чиқиб кетиб, тишлари чакмоқ тошларга урилиб, учқунлар сачраганида ҳам, ўтирғичдан сакраб-сакраб кетганимда ҳам ғинг демадим.

Кечкурун Абубакир тракторни ишдан тўхтатганда шундай чарчаган эдимки, умримда бунчалик бўлган эмасман. Оғиз-бурним, кўз-қулоқларим — ҳаммаси чанг ва қум билан тўлган эди. Мукка тушиб, шу ердаёқ ухласам дердим. Лекин қимир этмай Абубакирнинг буйруғини кутиб турдим.

— Лемехни кўтар! — деб қичқирди у кабинадан бошини чиқариб. Ўзи эса тракторни шудгордан чиқарди-да, моторни ўчириб, плуг ёнига келди, эгилганча плуг тишларининг дамани кўздан кечирди.

— Алмаштириш керак, ўтмаслашиб қолибди. Эрталабгача тайёр бўлсин! — деди.

— Хўп, — дедим мен.

— Запас тишларини қолдириб, плугдан тракторни ажрат.

Мен унинг талабини бажаргач, жимгина шийпон томон кетди. Орқасидан қараб қоларканман, унинг ҳатти-ҳаракатига фақат аччиқланибгина қолмай, унга ҳасад қилаётганимни сездим. У гўё сира чарчамагандай, бамайлихотир, лапанглаб кетиб борарди. Менинг-ку, албатта, жонимни олди-я. Бироқ унинг ўзи ҳам тинчимайди, ахир. Ишнинг кўзини билишини қаранг-а, аблаҳнинг!

Мен бир хўрсиниб қўйдим-да, ўтин-чўпларни териб, кучоқ-кучоқ қилиб плуг ёнига уя бошладим. Тунда плуг тишларини алмаштириш учун гулхан ёкиш керак эди. Каттагина ўтин гарамини тайёрлаганимдан кейин кечки овқатга кетдим.

Нақадар мушфиқ ва меҳрибон бу Алдей! Менга олиб қўйган шилпилдоқни индамай ер эканман, унинг менга ич-ичидан ачиниб қараб турганини кўрсангиз эди. Баҳузур ўтириб овқатланишга вақтим йўқ. Мен ундан ҳар эҳтимолга қарши сақлаб қўйиладиган фонарни сўрадим.

— Бу сенга нима учун керак? — деди у фонарни бера туриб.

— Керак, плуг тишларини алмаштираман.

— Ахир, шу ҳам иш бўлдим, бу қандай гап! — дея бақирди у Абубакирга қараб. — Бунга йўл қўймайман! Муштдай болани таҳқирлашга ҳаққинг йўқ.

— Менга нима, қўймасанг қўйма, — кўрслик билан жавоб қайтарди Абубакир ёта туриб.

— Аралашма! — жеркиб берди хотинини Садабек. — Камолнинг ҳам ўзига яраша ақли бор.

— Ҳечқиси йўқ, Камол, сенга ўзимиз ёрдамлашамиз. Кетдик, Эсиркеп, — дея мен билан бирга кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди Қалипа.

— Керак эмас, ташвишланманглар. Ўзим удалайман, — дедим-да, фонарни кўтариб ўтовдан чиқиб кетдим.

Атрофни сукунат, чексиз зулмат қоплаб олган. Мен сув ичиб олайин деб булоқ томон қайрилдим. У қоронғи, сокин чуқурлик ичида секин-аста биқирлаб қайнар ва зулмат оғушида йилт-йилт товланиб атрофга салқинлик таратарди. Ҳақиқатан ҳам у бўталоқнинг кўзини эслатаркан, кўққисдан ўша сақмончи қиз эсимга тушиб қолди. Ўша кезде унинг исмини ҳам билиб ололмаган эканман. Қаерда экан ҳозир ўша хуш-овоз гажакдор қиз?

Плуг олдига етиб келгач, дарҳол ишга киришдим.

Тишларни имкони борича юқорига кўтариб, ўт ёқа бошладим. Фонарнинг ҳам албатта фойдаси тетди. Гайкаларни бураб бўшатиб олдим-да, йўқотиб қўймаслик учун шапкамга солиб қўйдим. Бутун тун бўйи плуг остида ётиб ишладим. Гайкаларни бураб чиқариш жуда мушкул, ўнғайсиз эди. Улар қўл бормайдиган жойларга ўрнатилган. Бунинг устига, гулхан ҳам дамбадам ўчиб қоларди. Мен плуг остидан ўрмалаб чиқиб, ётган жойимда ўтни гтуфлаб ёндираддим. Қанча вақт ўтганини билмайман, аммо ҳамма тишларни алмаштириб бўлгунимча тинмадим. Шундан сўнг кўз ўнгим қоронғилашгандай бўлди, оёқларимни аранг судраб трактор олдига етиб олдим-да, кабинага кириб ётдим. Шилинган, тилинган, жонсиз қўлларимдан олов чиқиб, зиркираб оғирди.

Эрта тонгда мени Қалипа уйғотди. У сув тапгучи аравада келганди.

— Радиаторга сув қуйиб бўлдим. Кел ювин, Камол, қўлингга сув қуйиб юбораман, — деди Қалипа.

У мендан ҳеч нарсани сўраб-суриштириб ўтирма-ди, мен ҳам унинг бу ишидан миннатдор бўлдим. Бировларнинг раҳмдиллиги ҳамма вақт ҳам ёқавермайди. Юз-қўлимни ювиб бўлгач, Қалипа аравадан тутунчада овқат ва бир шиша қвас келтирди. Қовурилган дондан тайёрланган нордон муздек қвас жуда лаззатли бўлиб, ховурингни чиқариб юборарди. Бу, албатта, Алдейнинг ғамхўрлиги эди.

Абубакир ҳам келди. У ҳеч нарса дегани йўқ. Ишимдан бирор нуқсон тополмагач, нима ҳам дея олар эди. Жимгина бориб тракторни плуг олдига ҳайдаб келди. Мен плугни тиркадим. Сўнг яна ишга киришдик.

Шу кундан бошлаб плугни дадил бошқарадиган бўлдим. Ўзимга ишонч ҳосил қилдим. Модомики, биринчи синовдан ўтдимми, энди охиригача чидайман!

Қаршимда кабина деразачасидан ҳамон ўша йўғон, чайир бўйин кўриниб турарди. Трактор ҳам бир текисда, шиддат билан гуриллаб, олға босмоқда. Бир маромда, штурвалга маҳкам ёпишганимча кетяпман.

Пешинга келиб Абубакир кутилмаганда трактор моторини ўчирди.

— Туш, танаффус, — деди у.

Биз трактор соясида, ерда жимгина ўтирардик. Абубакир папиросни асабий тишлаб, чайнаб чекарди, сўнг комбinezон ва кўйлагини ечди-да, куёшда тобланай деб кийимлари устига ётди. Унинг елкалари кенг, мускуллари таранг тортиб турарди. Менинг ҳам куёшда тоблангим келиб кетди. Кўйлагимни ерга ёзиб, эндигина чўзилмоқчи бўлган эдим, Абубакир бошини кўтариб менга хўмрайиб қаради-да:

— Орқамни қашиб кўй, — деб буюрди ва гўё мен унинг буйруғини дарҳол бажаришимни олдиндан билгандай, зилдай бошини кўли устига кўйиб ётди.

Мен жим туравердим.

— Эшитяпсанми, йўқми? — бошини кўтармай ғазаб билан елкаларини силкитди.

— Қашламайман!

— Мен айтдимми, қашлайсан! — У ўрнидан даст турди-да, кўлларини белига тираб олдимга кедди. — Хўш? Яна қанча кутишим керак? — Мен бир оз орқага тисарилдим.

— Сен доим мен ишчиман, мен ҳаммани боқаётибман, деб кўкрагинга урганинг-урган. Аммо сен фақат ишлаётганлигинг учунгина ишчисан, чин кўнглингдан ишчи эмассан. Сен аслида бой бўлишинг керак эди!

— Бой ҳам бўлсам бўлардим! Лекин сен менинг жаҳлимни чиқараверма, — деди-да, тўсатдан бурнимга бир чертди.

Мен сакраб турдим-да, мушт кўтариб унга ҳамла қилдим. Абубакир худди шуни кутиб турган эди. Сўнгги кунларда тўпланган бутун нафратини муштига жамлаб шунақаям туширдик, соққадай думалаб кетдим. Аранг тиззамда туриб, беихтиёр ғазаб билан яна Абубакирга ташландим. Унинг ҳар зарби мени оёқдан кулатарди.

— Мен сенга мушт қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман! Асабга тегишни ҳам кўрсатиб қўяман! — деди у чўяндай мушти билан устма-уст тушираркан.

Аммо мен ҳам ўрнимдан қайта-қайта туриб, овоз чиқармай жон-жаҳдим билан унга ёпишардим. Ҳар гал юзини — ваҳший башарасини мўлжаллаб урмоқчи бўлардим, лекин у қорнимга, биқинимга, кўкрагимга аниқ мўлжал билан туширарди.

Мен яна ўрнимдан туриб, секин унга яқинлаша бордим. У кўлини кўтарди ва худди қассоблардай томоқ кириб, кулочкашлаб гарданимга яна бир мушт туширди. Мен чурқ этмай, лабларимни маҳкам тишлаб, ерда чўзилиб ётардим.

— Ётибсанми, академик? Қани, хидлаб кўрчи, ердан ниманинг иси келаркин! — деди у оғир нафас олиб, ёрилган лабларидаги қонни тупуриб ташларкан. — Бу сенинг тош ҳайкаллар ҳақидаги лекциянг эмас.

У оёқларимиз остида топталган кийимлари томон кетди ва гўё ишни қойил қилиб қўйган кишидай, кийимини қоқиб, бамайлихотир кия бошлади. Менинг бу жангда ҳам ғолиб чиққанлигимни сезмас эди. Ҳа, гарчи мен ер тишлаб ётган бўлсам ҳам енгилмаган эдим. Ҳақиқат учун куч, мушт ишлатиш ҳам мумкин эканлигига ишондим. Кимки сени урса, сен ҳам уни уришинг мумкин ва зарур экан. Бу мен учун ғалаба эди.

Абубакир комбinezонини кийгунча нафасимни ростлаб ўзимга келиб олдим. У моторни ёндириши биланоқ сакраб ўрнимдан турдим-да, тезлик билан кийимларимни кийдим. Плугга чиқиб, ўз ўрнимга ўтириб олдим.

Трактор гуруллаб, шудгор бўйлаб юриб кетди. Ўша бесўнақай чайир бўйин кабина

дерасасидан ҳамон кўриниб турар, мен ҳам плуг штурвалига ёпишганча борардим.

Тўртинчи боб

Ҳаётимизда баъзи ўзгаришлар бўлиб ўтди. Уруғлик ташиш учун бизга қўш оти билан арава беришди. Яна бир киши ҳам келди. Энди сув ташувчи учун ҳам анча енгиллик туғилган эди. Садабек билан Эсиркепнинг тракторларини экишга тайинлашди, биз эса Абубакир билан ер ҳайдашда эдик.

Яна бир жуда муҳим янгилик бўлди.

Бундан бир неча кун аввал, тушки овқатдан кейин аравада далага кетаётганимизда, мен булоқ бўйида сакмончи қизни кўриб қолдим. Аравадан сакраб тушдим.

Аравакаш отларни тўхтатмоқчи бўлганди-ю, лекин Абубакир қўймади:

— Ҳайдайвер, йўлингдан қолма, — деб буюрди у норози оҳангда.

Мен қиз томонга югурдим, қўйларини ўз ҳолига қўйиб у ҳам менга пешвоз келаверди. Мен ёнига етмасдан тўхтадим, чунки иш бошлагунча ўша жойда бўлиш учун аравага етиб олишим керак эди.

— Салом! — деб қичқирдим узокдан.

— Салом! — деб жавоб берди қиз ҳам. Жойида тўхтаб қолди.

Уни кўриб жуда қувониб кетдим, лекин ҳадеганда бирон гап айтишга журъат этолмай турдим.

— Аравангиз қани, нега кўринмай кетдингиз? Ҳозир қаердасиз? — деб сўради қиз.

— Мен ҳозир трактордаман! — деб қичқирдим ғурур билан. — Биз ҳу-ув анави даладамиз! Кечирасиз, мен жуда шошиляпман.

— Чопинг, чопинг! — деб қўлини силкитиб қолди у менга.

Араванинг кетидан югура кетдим. Орқамга бир қайрилиб қараб қўйдим. Қиз ҳалиги жойда орқамдан қараб турарди. Арава тўхтамай кетиб борарди. Қизнинг қўл силкиб хайрлашиб қолганидан, бунинг устига, баҳор чоғи кенг сахро қўйнида елиб бораётганимдан ўзимни бениҳоя бахтиёр ҳис этдим...

Эртаси куни у биз ишлаётган ерда пайдо бўлиб қолди. Яқингинадаги тепанинг устида қўй-қўзиларни боқиб юрарди. Лоақал бирор дақиқага бўлса ҳам унинг олдида бирам боргим келардики, лекин бу Абубакир деганингиз менга рухсат берармиди. Бунақа ишлар унинг қўлидан келмайди. Бу ҳақда мен ундан илтимос ҳам қилмадим.

Келгуси гал, қиз яна тепаликда пайдо бўлганида Абубакир билан биз тириллаб турган трактор ёнида эдик. Абубакир моторнинг қаеринидир текшираётганди.

— Нега бу қизча тез-тез келадиган бўлиб қолди? — деб сўради у.

— Билмадим.

— Оти нима унинг?

— Билмайман.

— Эҳ, академик, — деб ерга тупурди у. Кейин қиз томонга қараб қўйди. — Ўзиям ажойиб нарса кўринади.

Мен унга ғазаб билан қарадим.

— Бор, ўрнингга ўтир! — деб бакириб берди у. Биз ишга тушиб кетдик.

Бу орада қиз тепаликда ўтлаб юрган қўй-қўзиларни биз ишлаётган жойдан юз метрча нарироқдаги очиқ майдонга ҳайдаб тушди. Қани энди унинг олдида чопиб борсам-у, суҳбатлашиб, пешанасига тушган жингала сочларига тикилиб бирпас ўтирсам...

Трактор тўсатдан тўхтаб қолди. Абубакир кабинадан бошини чиқариб:

— Ричагни боғла! Бу ёққа кел! — деб қичқирди. Мен плуг устидан тушиб, ҳайрон бўлган ҳолда унинг олдида келдим. У одатда иш пайтида мени кабинага яқинлаштирмасди.

— Ўтир, — деди ўз ўрнини менга бўшатиб. — Ҳайдашни ўрган!

Мен анграйиб қолдим. Буни ундан сира кутмаган эдим. Абубакирга нима бўлди, нахотки у мени ёқтириб қолган бўлса? Нима бўлса ҳам, ўйлаб ўтирмай, буйруғини бажаришга шайландим.

— Педални бос. Улагични бура, ҳа, шундай. Энди педални секин бўшат. Ричагларни маҳкам тут.

Трактор гуруллаб жойидан кўзгалди. Сўнгра мол кўраси ёнбошидаги ерни ҳайдай бошладик. Севинганимдан теримга сиғмай кетдим. Мен ҳозир ҳеч нарсани ўйламасдим, оламдаги ҳамма нарсани унутгандим. Хаёлимда фақат бир нарса — тракторни маҳкам тутиш, уни бошқариш, механизмларини миридан сиригача билиб олиш орзуси ҳукмрон эди. Мен буни қачондан бери ҳавас қилиб юраман, ахир. Мана энди кудратли трактор менинг кўлларимга итоат қилиб, ғилдиракларини шақирлатиб, ерни ўпирганича олға юриб бормоқда. Шунда ўзим ҳам гўё механизмга айланганман-у, бутун диққат-эътиборим зарур ҳаракатларни бажаришга қаратилган эди.

Мол кўрасининг этагига етганда тракторни яхшигина бура бошладим. Тўғри, прицепчи бўлмаганидан бурилишда анчагина ер ҳайдаланилмай қолди. Аммо бунга ташвишланмаса ҳам бўлади: Анорхойда ер оз-мунчами!

Шу тарзда далани бир неча марта айланиб чикдик. Энди юрагим унча ҳовлиқмай, ўзимни анча эркин ҳис қилардим.

— Қўрқма, академик! — деб бақирарди қулоғимга Абубакир. — Мен бирпасга бир ерга бориб келаман. Агар бирон нарса бўлса моторни ўчир!..

У юриб бораётган трактордан сакраб тушди-да, устидаги чангни қоқиб, сакмончи қиз томон йўл олди. Бу маҳал қиз анча ёнгинамизга келиб қолган эди. Мен шундагина Абубакирнинг ниятини сездим. Маълум бўлишича, у мени кабинага ғаразгўйлик билан ўтқазган экан.

Абубакир қизнинг ёнида туриб, у билан бамайлихотир сўзлашарди. Унга нима ташвиш... иш бўлса бажариляпти, трактор ёнида, бирон нарса бўлса дарҳол югуриб келиши мумкин.

Унинг бу ҳатти-ҳаракати менга ёқмади. Лекин шунга қарамай, ҳозир машинани бошқараётганлигимдан хурсанд эдим. Кабинада туриб қизга кўл силтаб, унга бирон илиқ гап айтишни истардим. Қани энди бу ерда Абубакир бўлмаса! У қизга нималар деяётган экан? Қиз унга нималар деб жавоб беряптикин? Қиз унга эҳтиёт билан муомала қилса яхши бўларди.

Бир ярим соатча, то қиз қўйларини ҳайдаб кетгунга қадар тракторни ҳайдаб туришга тўғри келди. Абубакирнинг чехрасида унинг иши ўнгидан келганлигини билдирувчи бирон аломат сезмадим. Йўқ, унинг башарасидан бемаъни такаббурлик, ҳайвонликдан бошқа ҳеч нарсани уқиб бўлмасди.

— Жойингга бор, академик, — деб елкамга урди ва бесўнақай лабларини буриб илжайди.

Мен ҳеч нарса демай трактордан сакраб тушдим.

Бизнинг қизчамиз эртаси кунни ҳам келди. Абубакир яна мени кабинада қолдирди-да, ўзи ўша томонга қараб кетди. Қиз келмаганда ҳам маъкул бўларди. Мен тракторни ташлаб кета олмайман. Лекин бефарқ ҳам қарай олмайман.

«Қандай қилиб уни огоҳлантирсам экан? — деб ўйлардим мен кабина ичидан улар томонга ташвиш билан назар ташлаб. — Унинг Абубакир билан учрашуви яхши эмас. Аммо кишиларнинг бир-бири билан сўзлашувини қандай ман этиб бўлади? Хар бир киши ким билан муомала қилаётганини ўзи яхши билиши керак...»

Бу гал қизча тезда қайтиб кетди, бундан мен беҳад хурсанд бўлдим. У қўй-қўзиларини тобора тезроқ ҳайдаб, орқасига қарамай жадал кетиб борарди. Мен ундан хаёлан узр сўраб, ўз-ўзимга дер эдим: «Кечир мени, азизим. Тез қайтиб кетиб яхши қилдинг. Биз яна дийдор кўришамиз. Иккинчи марта тракторда қолмайман, олдингга қанот боғлаб учиб бораман, ҳозирча майли, йўлингдан қолма, кокилли сулув қиз... Мен ҳатто исмингни ҳам билмайман...»

Аммо менинг келгуси учрашув ҳақидаги умидим рўёбга чиқмади. Қиз бошқа кўринмади.

Уни иккимиз ҳам бир-биримизга билдирмай уч кун кутдик. Абубакир янада қаҳрлироқ ва кўполроқ бўлиб қолди. Энди менга рўйирост нафрат билан қарайдиган бўлди. Бироқ мен ҳам энди унга бўлган нафратимни яширмасдим. Унинг ўша куни бирон кўпол гап билан қизнинг иззат нафсига теккани аниқ эди. Қизни аллақандай ёвуз кучдан ҳимоя эта олмаганимдан ўзимни айбдор ҳис қилардим. Мен шундай қарорга келдим: иложи бўлса қизни топиб, у билан ҳамма нарсани юракдан самимий гаплашиб оламан.

Кўнглим ана шу учрашувни орзикиб кутарди.

Айни ўша кунлари далада ёғингарчиликда қолдик. Ёмғир тўсатдан бошланиб, шиддат билан ёға бошлади.

Бу даштнинг дўл аралаш кучли жаласи эди. Ҳаво гулдураб, ер юзи анамана дегунча қайнаб турган пуфақли кўлмакчалар билан қопланди. Аммо Абубакир ҳамон тракторни тўхтатмас эди. У, аксинча, тракторни яна тезроқ ҳайдарди, орқасига қайрилиб ҳам қарамасди, мен бўлсам дўл аралаш жала остида шумшайиб ўтирардим.

Ҳайдалган ер қатламлари ёмғирдан кўпчиб, энди аввалгидай плуг тишларидан кўчиб тушмасди. Лой плугга, раманинг устки қисмларига, менинг оёқларимгача чиқиб кетганди. Трактор ғилдираклари ёпишқоқ лой билан тўлиб қолмаганда, Абубакир уни ҳали-бери тўхтатмасмиди ҳам.

Ниҳоят, у моторни ўчирди, кабинада ялпайганича папирос чека бошлади. Эҳтимол, у мени ҳам кабинага киритишни илтимос қилиб қолар деб ўйлаётгандир. Аммо менга энди барибир эди. Бошдан оёқ шалаббо бўлиб ивиганман. Плугдан тушмай, ёмғир остида кийимларимнинг лойини ювиб ўтиравердим. Ёмғирдан сакдайдиган бирдан-бир нарсам — айрим фикрлар ёзилган, ўқиган китобларимдан баъзи кичик парчалар кўчирилган ён дафтарчам эди. Мен уни кўнжимга тиқиб қўйдим. .

Ёмғир тўхтади, ҳаво бир зумда чарақлаб очилиб кетди. Осмон саҳий баҳор селидан ювиб-таралган мусаффо ва гўзал даштнинг давомидай туюларди. Чексиз Анорхой даштлари киши кўзига поёнсиз, янада яшнаб кетгандай кўринарди. Осмон 1умбази бўйлаб Анорхой узра камалак тортилди. У оламнинг у чеккасидан бу чеккасига қадар чўзилиб, дунёдаги жамики нафис бўёқларни ўзида мужассамлаштириб, осмону фалакда турар эди. Завқ-шавқ билан чор атрофга боқдим; бепоён зумрад осмон, товланиб турган камалак, кулранг ёвшонзор даштлик! Ер юзи тезгина селгиб борар, унинг тепасида бир бургут икки қанотини қимир эткизмай баланд осмонда гир айланиб учиб борарди. Гўё унинг ўзи ва қанотлари эмас, балки ернинг оташ нафаси, унинг куйдирувчи ҳарорати бургутни шу қадар юксакликка кўтаргандай.

Шунда мен ўзимни яна бақувват ҳис этдим, руҳим янада тетиклашиб, Анорхой диёри ҳақидаги орзу-ўйларим тағин жонланиб кетди. Ҳа, энди мен шундай мавқени эгаллаган эдимки, энди ҳеч ким орзуларимнинг рўёбга чиқишига тўсқинлик қила олмасди, Анорхойнинг порлоқ келажига бўлган ишончимни ҳеч ким сўндира олмасди. Мен шоир эмасман, бироқ баъзан шундай вақтлар ҳам бўлардики, мактаб деворий газетасида шеърларим ҳам чиқиб қоларди. Мана ҳозир ҳам этигим кўнжидан дафтарчамни оддим, хаёлимга келган лапарнамо сатрларни дарҳол қоғозга тушира бошладим:

*Кўрдай тепалари ортида ётар
Қадам босилмаган Анорхой дашти.
Қишда бўронлари даҳшатли, хатар,
Ёзи оташнафас, олов таратар,
Кенг даштли Анорхой бу ўлка оти.*

* * *

*Истиқболи порлоқ, ишонгум унга —
Бу кун узоқ эмас, ҳа, яқин жуда!
Анорхой кучоғи тўлажаск гулга!
Ёшондан асар ҳам қолмайди бунда.*

Мен шеъримнинг чала, ширасиз чиққанини ўйламасдим. Кўнглимни бошқа нарса хиралаштираётган эди: бу мисралар қалбимда туғён ураётган ҳис-ҳаяжонларимнинг юздан бирини ҳам ифодалай олмайди. Орзу-истагим, кувончларимни ифода эта оладиган ноёб сўзлар қидириб бошим котди. Аммо шу пайт биров қўлимдан дафтарчамни юлқиб олди. Мен орқамга ўгирилиб қарадим.

— Ишқий номалар тўқияпсанми! — деди Абубакир ўзини четга олиб, захарханда билан. — Қизчани шеър билан ўзингга ром қилмоқчимисан?..

— Бер бу ёққа, бировнинг хатини ўқиш яхши эмас! — дедим.

— Яхшими, ёмонми — сен менга ўргатма! Ўзим биламан. Яқинлашма!

— Ҳа-ҳа, хали шунақами! — Трактор ёнига чопиб бордим-да, ключни қўлимга олдим.

— Ҳой, хой! — деб дўқ урди Абубакир. — Ма, ола қол топган бисотингни. — У дафтарчамни қайтариб берди, бир оздан сўнг қаҳ-қаҳ уриб кулиб, бутун даштни бошига кўтарди. — Анорхой ўлкаси эмиш! Ҳа-ҳа-ҳа! Жуда ҳам аҳмоқсан-е, академик! Ҳақиқатан ҳам сенга ўхшаганларни бу ерга ҳайдаб келиш керак, токи дунёнинг паст-баландини билиб олинглар!.. Ўйлаб топганини қара-я: Анорхой ўлкаси эмиш! Ҳа-ҳа-ҳа! Ҳали у сенга қанақа ўлка эканлигини кўрсатиб қўяди. Бу ерда бир қиш ишлаб кўр, ўшанда бошқачароқ куйлай бошлайсан...

— Мен қолиш-қолмаслигимни сендан сўраб ўтирмайман! Менинг ғамимни емай қўя қол, ўзингни ўйла!

— Нимани ўйлар эканман? — жаҳл аралаш илжайиб менга яқинлашди Абубакир. — Менинг ўз фикрим ўзим билан, мен қаерда бўлсам ҳам ҳақимни ажратиб оламан. — У нарироққа кетмоқчи эди-ю, лекин ниманидир эслаб яна тўхтаб қолди. Менга юзма-юз келди-да, бўғиқ овоз билан шундай деди: — Сен, академик, ҳалиги қиз ҳақидаги хом хаёлларингни миянгдан чиқар, умидвор бўлма... уриб майиб қиламан!

— Буни ҳали ўйлаб кўрамиз.

— Яна такрор айтяпман, уни хаёлингга келтирма! Қизишиб кетган, бошқаларга нафрат билан қарашга ўрганиб қолган, ҳозир эс-хушини йўқотиб қўйган бу одамнинг аҳволига ачиндим. Унга оҳиста дедим:

— Сен кап-катта одамсан. Баъзан туппа-тузук гапларни айтасан. Аммо бундай гапларни, афтидан, тушунмасдан гапирасан шекилли! Шунини унутмагинки, ҳеч ким бировга ўйлаш, иташ, орзу қилишни ман эта олмайди. Инсоннинг ҳайвондан фарқи ҳам ана шу фикрлаш қобилиятига эга бўлишида.

Сўзларим унга таъсир этдим, ҳар қалай, индамай турди. Фақат қоғоғини осганча трактор олдига борди-да, бор кучи билан ручкани айлантди, мотор дарҳол гуриллаб ўт олди. Яна иш бошлашимиз лозим эди...

Шу соатдан бутун орзуларим яна вужудимни чулғаб олди. Мен уларни курашда қўлга киритгандим, улар яна менга ҳамроҳ бўлди.

Кечкурун ҳамма ётишга тайёргарлик кўраётганда мен ўтовдан чиқиб, булоқ томон йўл олдим. Негадир ўша томон мени ўзига тортарди, ўша ерда танҳо бўлишни истардим.

Осмон гумбази юлдузларга торлик қилиб, улар уфқдан ерга томон силжиётгандай. Кўпчилиги бош устида ғуж-ғуж бўлиб, ҳозир тубсиз бўлиб кўринаётган кулча шаклидаги ҳовузча сатҳига тўпланишган эди. Улар сувда жилваланиб, хусни жамолларини кўз-кўз қилишарди. Уларни ҳовучлаб, лахча чўғдай қирғоққа сепиб юборинг келади. Сувнинг

шилдираб оқаётган жойида улар ҳам сув билан бирга оқиб, майда тошчаларга аралашиб, марварид доналари сингари товланарди. Сувнинг сокин, ўйчан оққан жойларида эса юлдузлар осмондаги каби порлаб турарди. Хаёлимдан шундай фикрни ўтказдим: даштдаги чашма баъзи кўнгли очик ва орзу-истаклар билан тўлиб-тошган, гўё бутун оламни ўзида мужассамлаштирган инсоннинг руҳий ҳолатини эслатар экан.

Мен булоқ бўйида ўтириб, тунги сокин даштни томоша қилдим, уни бутун вужудим билан ҳис этдим, хаёлан қайта тасаввур этдим. Бу ширин хаёлларимни кимга айтай, кимга изҳор этай? Изоҳлашим қийин-у, аммо сочи пешанасига тушиб турган, номи номаълум қиз менга худди ана шу одамдай туюларди. Фақат ўшагина кўнглимдагини тушуна олар, фақат ўшагина ҳис-ҳаяжонларимга шерик бўла биларди. Эҳтимол, бунинг сири бизнинг биринчи марта шу булоқ бўйида учрашганимизда ва унга Бўтакўз деб ном қўйган кезларимизда пайдо бўлгандир.

Қаерда экан ҳозир, менинг хаёлим у билан банд эканлигини билармикин? Яқинда ерни ҳайдаб бўламиз, шунда мен уни излаб топаман, бу ерга, булоқ бўйига олиб келиб, Анорхой ўлкаси ҳақида ҳикоя қилиб бераман. Шеър билан эмас, йўқ, масхара қилмасин, тагин. Анорхой чўлининг келажагини ўзимча қандай тасаввур этган бўлсам, шундайлигича сўзлаб бераман.

Бу ердан кетаётиб яна юлдузлар тўла осмонга суқланиб қарадим. Нимаики кўрсам, кўзларим қувончга тўларди. Аммо шу маҳал тепалик устида хотин кишининг аввалгидек беўхшов ва нурсиз тош ҳайкали кўринди. Назаримда, у ҳозир ҳам атрофдаги ҳамма нарсалардан беҳабар, оқиб тушган нурсиз кўзини қисиб, олисларга руҳсиз боқиб турарди.

Ой ҳам чиқди, мен ҳайдалган ернинг нариги томонида секин жилиб келаётган иккита шарпани сезиб қолдим. Бу кийиклар эди. Қаёққа кетишаётганикин? Эҳтимол, сув ичгани келишаётгандир. Кийиклар ҳайдалган ернинг чеккасига келиб, нефть ва темир ҳиди анқиб турган шудгорга ўтишга журъат этолмай, таққа тўхтаб қолишди. Улар кумушранг товланган ой нурида шу бўйича қимир этмай узоқ туришди. Шохлари тарвақайлаб кетгани эркак кийик, яғрини пастроғи урғочи кийик, ойдинда иккаласининг ҳам катта-катта кўзлари ялтираб турарди. Енгил бошларини сергаклик билан юқори кўтариб, бир-бирининг пинжига кириб туришарди. Улар шу тарзда узоқ қотиб турдилар. Кийикларнинг бу туриши: даштликка нима бўлди, эски сўкмоқ йўллар қаёққа йўқолди, қандай куч бу ерлар-ни ағдар-тўнтар қилиб ташладийкин, деяётгандай эди.

Улар ҳайдалган ердан ўтишга журъат этишолмади. Орқага қайтишди, хипча белларида ойнанинг кумуш шуъласи хиёл акс этиб турарди.

Улар бемалол узоқлашсин деб, яна бир оз ўтирдим. Сўнг ўтовга қайтиб келиб, қоронғида ўз жойимни пайпаслаб топдим-да, алламаҳалгача ухлаёлмай чўзилиб ётдим.

Шу пайт қулоғимга пичирлаган овоз эшитилиб қолди. Абубакир билан Қалипа бирга ётишганди. Эҳтимол, илгарилари ҳам шундай бўлгандир, бироқ мен буни билмасдим. Қалипа энтикиб йиғлар, алланарсаларни гапирар эди. Лекин мен нималигини тушуна олмадим.

— Бўлди, бас энди, етар, — деди Абубакир уйқу аралаш, — шаҳарга борсак, ҳаммасини тўғрилаймиз. Бир-икки кун ётасан-у... Бекорга қайғуришнинг нима кераги бор.

Қалипа алам билан жавоб қайтарди:

— Бунинг учун ташвишланаётганим йўқ. Ўзимдан нафратланаман, нега мен сендай бир одамни севиб қолган эканман. Ниманга учдим сенинг, хайронман. Кошки сен одамларга бирор яхшилик қилган бўлсанг. Нима бўлиб сенга бир итдай ёпишиб қолганимни билмайман.

— Пушаймон қилмайсан, иш тугагач, сени дарҳол олиб кетаман.

— Йўқ, пушаймон қиламан, умр бўйи пушаймон қилиб ўтаман. Лекин нима бўлса ҳам кетаман. Ёлғиз қолишни истамайман...

— Секинроқ гапирсанг-чи! Яқинроқ ёт, ха, аллақачоноқ шундай қилишинг керак эди, бутун ёстикни ҳўл қилиб ташлаганингни қара.

Мен бошимни бурқаб олдим. Дилимни сиёҳ қилувчи бу гапларни эшитмаслик учун тезроқ

ухлаб қолгим келди.

Бешинчи боб

Куёш кун сайин қиздираётган эди. Сорокин тез-тез қатнайдиған бўлиб қолди. Суръатни ошириш зарур эди. Вақт қисталанг, тупроқ эса тобора куриб боряпти. Биз яна беш кунча ер ҳайдашимиз керак. Экувчиларнинг ҳам шунча кунлик иши қолган.

Сорокиннинг айтишича, куздан бошлаб бу ерларни шудгор қила бошлаймиз, келаси йил эса бу ерга жуда кўп тракторлар келтирилиб, махсус РТС ташкил этилади. Сорокин ҳамма ишни режа билан олиб борарди. У ҳар куни чўлни, ундаги жарлик, сойликлару пастқам ерларни айланиб юрарди. Даштни шунчаки билибгина қолмай, унинг ҳар бир қаричигача ўрганиб олган, бу ерларнинг ҳаммаси унинг миясида ўрнашиб қолгандай эди.

Энди Анорхойда қиш қаттиқ келган пайтларда, илгаригидай машина ва самолётларда ем-хашак ташиб юрмаслик керак. Сорокин бунинг ҳам иложини топади.

Биз Абубакир билан ярим кечагача ер ҳайдаймиз. Далада тунаб, тонг отиши билан яна ишга киришамиз. Иш шу қадар оғирки, Абубакир менга тегажоқлик ҳам қилмай кўйди. Худди у мени кўрмаётгандай, эътибор ҳам бермасди. Аммо яширин адовати хўмрайган кўзларидан сезилиб турарди. Бу энди менинг учун хавфли эмас. Мен ўз ишимни қилиб, ўз орзу-умидларим билан яшайман. Тепалик остидаги сойликка, чўпонлар олдига борадиган ва у ерда жингала сочли қизчани излаб топадиган куннинг келишини орзиқиб кутардим.

Ўша кунларда биз янги бир катта майдонни ҳайдашга киришган эдик. Ўз ишингдан қаноатлансанг, кўнглингга ёққан иш билан банд бўлсанг, бирор янгиликка қадам кўйиш доим мароқли бўлади. Мактабда ўқиб юрган кезларимда ҳам дафтарнинг янги саҳифасидан ёзишни яхши кўрардим. Эрталаб ҳали ҳеч ким юрмаган қор устидан чопиб юришни, биринчи бўлиб из қолдиришни севардим. Баҳорда ҳали ҳеч ким юрмаган тоғ ён бағирларига чиқиб, илк бор очилган лолаларни теришга ошиқардим. Бунда кишига ҳузур бағишлайдиган, ўзига мафтун этадиган қандайдир сир бор. Бепоён Анорхой даштида, ҳозиргача инсон қадами етмаган ерда янги из қолдириш менинг учун дастлабки сатрдек, ҳали из тушмаган оппоқ қордек, қўл урилмаган лоладек туюларди.

Рама устида туриб олиб, плуг тишларининг оёғим остидаги биринчи жўяклар ҳосил қилишини завқланиб томоша қиламан. Кўзни қамаштирадиган ялтироқ тишлар сира тиним билмай ер бағрини тилиб, қатламларни секин-аста ағдариб боради.

Чеккадаги плуг тиши остидан гўё тўлқинлар устида балиқ ўйноқлаётгандай, нимадир тўсатдан ялт этиб кетди. Тишнинг ялтироқ юзида ўт бўлиб ёнди ва дарҳол эгат орасида ғойиб бўлди. Мен шу заҳоти плугдан сакраб тушдим-да, ўзимни ўша жойга отдим, тупроқ остидан чўзиқ шаклдаги оғир металл парчасини олдим. Бу шунчалик гўзал нарса эдики, ҳаяжонланганимдан қўлларимни ёзиб қичқириб юбордим:

— Олтин!

Овозимни эшитган Абубакир менга қайрилиб қаради ва тракторни тўхтата солиб ерга сакраб тушди.

— Нима топдинг?

— Олтин! Қарагин, Абубакир, олтин!

У мен томон аввал секин-аста, сўнг бирдан шошиб юра бошлади. Мен бу олтин рангли чиройли нарсани кафтимда тутиб унга узатдим.

— Қани! Наҳотки олтин бўлса! — деб, мен узатган нарсани кўлига олди ва у ёқ-бу ёғини кўриб, ени билан артди. — Ҳе, бу ерда олтин нима қилсин, — деди бўғиқ овоз билан. Кейин кутилмаганда ранги ўчиб кетди, — олтин бўлиши мумкин эмас, — Абубакир металл парчасидаги лойларни тирноғи билан тушириб, зўрма-зўраки илжайди. Кўзларимга боқмай

истар-истамас металлни менга узатди.

— Нега, олтин бўлмас экан! — дедим жаҳл билан. — Бунинг оғирлигини кўр, 800 граммча келади. XII асрда бу ерларда мўғуллар яшаган. Улар бу ерга келишдан олдин Хитойни забт этиб, кўплаб олтин олиб чиқиб кетганлар. Эҳтимол, бу ҳам ана шу тарзда бу ерларга келиб қолгандир. — Мен бу гапларни топган нарсам ҳақиқатан ҳам олтин эканлигини тасдиқлаш учун айтдим. Ана шу ишонч билан маст бўлиб, хом хаёлимни давом эттирдим. Ўзимни ҳам, ҳайратда қолган Абубакирни ҳам сўзларимнинг тўғрилигига ишонтирмоқчи бўлдим. — Биласанми, бу нарса неча асрлардан бери ер остида ётибди? Бўлак металл бўлса аллақачон занглаб кетарди. Бу эса зангламаган, ҳақиқий олтин. Бир вақтлар бу ерда Анорхой кўчманчи қабилалари ўзаро жанг қилганлар. Бу ерларда қанақа жанглари бўлганини билсанг эди! Бу нарса ўша замонлардаги хонлар қиличининг дастаси бўлса эҳтимол. Мана, ўзинг ҳам ушлаб кўр, ушлаш учун қандай қулай.

Абубакир парчани олиб, қўлида салмоқлаб кўрди.

— Олтин бўлмаса ҳам, қизиқчилик учун биладиган кишиларга кўрсатиш керак, — деди-да, уни чўнтагига солиб қўйди. — Яна сен буни плугдан тушириб қўйма, менда турсин.

— Х,а, майли, — рози бўлдим мен.

Абубакир оғирлашган чўнтагини ушлаганича трактор томон кетди.

Биз яна ишни давом эттирдик. Мен топган нарсамни қандай қилиб ўқитувчим Олдиёровга эсдалик учун етказишни ўйлардим. Унда бунақанги буюмлар кўп. Топган буюмимни кўрса у, албатта, бирор қизиқ нарсани ҳикоя қилиб берар эди. Кейинчалик мен чарчаб қолиб, олтинимни унутдим. Тракторнинг безовта ҳаракати мени жуда эзиб қўйди: ҳозир Абубакир машинани жуда ғалати ҳайдаётганди. Гоҳ иккилангандай секин юргизар, гоҳ моторни қаттиқ гуруллашиб шиддат билан ҳайдар эди. Тракторнинг трубадан бурксиб чиққан қора тутун ҳайдалган ерга ним ранг бўлиб ёйилар эди.

Биз кечгача шу ҳолда ишладик. Қуёш ботган бўлса-да, дала ёруғ эди. Абубакир кабинадан бир неча бор бош чиқариб, менга аллақандай сирли қараб қўйди. Мана, у тракторни ҳам тўхтатди.

— Бу ёққа кел! — деб қўл силкиди у.

Мен кабинага чикдим. Абубакирнинг ранги-рўйи ўчиб, кўзлари саросималик билан чор атрофга алангларди. У пешанасидаги терларни артиб, мотор овози аралаш шундай деди:

— Қичқирай десам овозим етмасди, сен бор, ричагларни ўрнатгин-да, кейин тракторни бир оз ўзинг ҳайда. Тобим қочиб турибди, негадир мазам йўқ. Соф ҳавода айланиб келай-чи, зора тузалиб қолсам...

— Бор, боравер, — дедим мен.

Плуг олдига бориб қайтиб келгунимча Абубакир трактордан тушди. У ранги оқариб, бирданига ўзгариб кетган эди. Икки букчайганича аста қадам ташлаб, индамай бир чеккага қараб йўл олди.

«Ҳа, у қаттиқ касал бўлиб қолганга ўхшайди. Эҳтимол қорни оғриётгандир, ана, қорини ушлаганча букчайиб кетяпти», — дедим кўнглимда ва тракторни ҳайдаб кетдим.

Трактор бир текисда жадаллаб юриб кетди. У яна менинг ихтиёримда эди. Ҳар галгидек ҳаяжонланиб, машинани тўғри ҳайдашга интиламан. Картанинг у бурчига етиб тракторни бурдим-да, орқамга қайтдим. Қош қорайиб, совуқ туша бошлаган эди. Олдинга диққат билан қараб: «Яна икки марта айлангач, тракторнинг чироқларини ёқаман», деб кўнглимдан ўтказдим. Олдимда, тепаликнинг ён бағрида кимдир тез-тез қадам ташлаб узоқлашиб борарди. Кейин у пастга чопиб тушиб, кўздан ғойиб бўлди. Мен унинг елкасинигина кўриб қолдим. Бу Абубакир эди. Унга нима бўлди? Қаёққа югуриб кетди у? Эҳтимол, бирор нарса кўриб қолгандир. Даланинг ўртасига бориб кабинадан бошимни чиқарган ҳолда бир дақиқа қараб турдим, аммо Абубакир кўринмади. У қаёққа кетдикин? Ахир, у касал эди-ку? Қизиқ. Тракторни тўхтатдим-

да, моторни секин юргизиб қўйдим.

— Абубакир! Ҳой, Абубакир-и-ир! — деб қичқирдим. Ундан садо чикмади. Шундан кейин овозим баралла эшитилсин деб моторни бутунлай ўчириб қўйдим.

— Абубаки-ир-ир! Қаерга кетдинг, жавоб бер! — деб қичқирдим чўлга қараб.

Лекин оқшом қўйнида кенг дала сукут сақдарди.

Унинг аҳволи оғирлашиб қолган бўлса-чи? Хаёлимда у ғужанак бўлиб тўлғаниб, қаддини ростлай олмай, ерда юмалаб ётгандай эди. Трактордан сакраб тушдимда, жоним борича чошиб кетдим. Тепаликдан ошиб тушиб у ёқ-бу ёққа қарадим. Ҳеч ким кўринмасди. Бир баланд тепалик устига чиқиб қарасам текис далада кетиб бораётган Абубакир кўриниб қолди. У анча узоклашиб кетган эди.

— Абубаки-ир-ир! Қаёққа кетяпсан? — деб қичқирардим. Бироқ у орқасига қайрилиб қарамади, кўп ўтмай эса худди ер ютгандай кўздан ғойиб бўлди.

Мен яна бир оз турдим-да, маъюсгина орқамга қайтдим. Уфқ шуъласининг сўнгги тифлари кўкда заиф жилваланарди. Дашт саҳнини қоронғилик қоплади.

Изтиробга тушиб, паришонхотир юриб борардим. Бу сукунат менга бирдан ғалати бўлиб туюлди. Гўё дашт менинг қадам ташлашларимга, фикру ўйларимга қулоқ солиб тургандай эди. Мен Абубакирни ўйлардим. Бу ўлкада ўтмишда бўлган воқеаларни гапирганимда Абубакир мени масхара қилар, гапларимга ишонмасди. Энди бўлса бу лаънати олтин ҳақида қаёқдаги гапларни гапирсам ҳам хангу манг бўлиб қолди... Йўқ, бундай кишилар ҳушини йўқотмайди! Аслида у аллақачонлардан бери бир ёмон фикрда юрган экан чоғи. Бу ҳақда баъзан гапириб, Сорокинни кўрқитмоқчи ҳам бўларди. У бу ердагиларнинг ҳаммасини ёмон кўрарди. Ҳамма билан бир-бир уришиб чиққан. Хўш, Қалипа-чи? Абубакир ҳаммадан ҳам кўра ундан тезроқ қутулишни ўйларди. Бу ҳомиладор хотиннинг ишқини Абубакир бошига урармиди. Маошини ҳам кутиб юрган экан шекилли. Кечагина маош олди, ёнида катта пул; у ҳеч қачон пулини ўтовда қолдирмай, доим ўзи билан бирга олиб юрарди. Демак, у бир оз пул тўплаган, бунинг устига, мен топган нарса олтин бўлиб чиқсами...

Хаёлимни Қалипанинг овози бўлди:

— Абубаки-и-и-ир! Қаёқдасизлар!

Тунда ишлашимиз учун у бидонларда сув келтирганди:

— Қаёққа кетиб қолдинглар? — Қалипа мени ташвишланиб қарши олди. Юрагимни ваҳима босиб кетди! — Сенларни кутяпман-кутяпман, трактор турибди-ю, даракларинг йўқ!

Мен унга нима ҳам дер эдим. Гапнинг ростини айтдим-қўйдим:

— Абубакир ишни ташлаб кетиб қолди.

— А... Нега? Нима учун? — дудуқланиб сўради Қалипа.

— Билмадим.

Унга олтин ҳақида оғиз очмадим. Абубакирнинг бу ишидан уялиб кетган эдим.

— Демак, кетибди-да?.. — Қалипа бир оз жим турди-да, сўнг аравадан бидонни шиддат билан кўтариб зўрға ерга туширди.

— Бу сувни нега олиб юрибман-а? — деди довдираганча ўзига-ўзи.

Мен бидонни кўтариб, радиатор ёнига олиб бордим. Қалипа эса кабинага юзини қўйиб аччиқ-аччиқ йиғлади.

Кўнглим бузилиб кетди. Уни қандай қилиб юпатишни билмадим.

— Балки қайтиб келар, — дедим ўз гапимга ўзим ҳам ишонмай.

— Мен унинг учун йиғлаётганим йўқ, — деди у ўпкаси тўлиб, кўз ёшлари билан ювилган юзини менга ўгириб. — Ишонардим, орзу қилардим! Лекин кимга ишониб юрган эканман? Нимани орзу қилиб юрган эканман? — дея тўсатдан фиғон кўтарди, дардли овозининг аксадоси бутун даштни қоплади. — Ишчан йигит деб ўйловдим, бадфеъллиги бора-бора йўқолиб кетар деб ўйлагандим. Яхшилиқ билан, меҳр-муҳаббат билан унинг қалбини юмшатмоқчи

бўлувдим. У бўлса ҳеч нарсани тушунишни истамади. Қандай келган бўлса, шундайича ғойиб бўлди. Алам қилади одамга, билсанг эди, шундай алам қиладики!

Мен маънос ва гаранг бўлган ҳолда жим турардим. Қалипанинг аҳволига жуда ачиндим. У қандай қилиб мана шундай одамни севиб қолганлигини тушуна ол-масдим... Аммо Абубакир бугун Қалипани ташлаб кетиб, ҳақиқий бахтдан ажралганлигини билса эди, унда Қалипа эмас, балки унинг ўзи қиш бўронида қолган бўридай бўкириб йиғларди.

Қалипа аравага ўтирди-да, хомушгина қайтиб кетди.

Анорхой дашти жимгина ухлаб ётарди. Узоқ-узоқлардан паровоз гудоги ёвшон буталари узра аранг етиб келарди. Эҳтимол Абубакир юк поездига осилиб кетаётгандир. Кетавер, аблах, сенинг йўлинг ўша ёкда! Анорхой сенсиз ҳам тураверади, сенсиз ҳам ишимизни бажараверамиз.

Уни бошқа эслашни истамасдим. Ишга киришиш керак. Мен моторни ёндириш учун анча уриндим. Кейин кабинага ўтирдим, чироқларни ёқиб юбордим. Энди ҳамма иш учун ўзим жавобгарман. Қани энди ўша дилбар қиз ҳозир ёнимда бўлса-ю, бу ёввойи ёвшонзор дашт ажойиб Анорхой ўлкасига айланажагини ҳикоя қилиб берсам.

Чингиз Айтматовнинг «Танланган асарлар»и 1-жилдидан олинди.
(«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, Тошкент – 2009)